

KÁNTOR LAJOS

Az irodalom lépcsői

*Lépcsők, vigyetek tiszta levegőt,
az elképzelhető világ
hamar a képzelet fölé nő...*

SZILÁGYI DOMOKOS

Anyakönyvezett születési adatai szerint az ötvenötödik, 1944-től számítva pedig a harmincadik életévében ismét rákérdeztek a romániai magyar irodalomra: nagykorúnak érzi-e magát? Foglalkozása, műfaja, írói alkata és vérmérséklete szerint mindegyik megkérdezett személy (akiknek együttesen a mai romániai magyar irodalmat kellett volna kifejezniük, „színpadra”, azaz ankétba vinniük) másképpen válaszolt az *Utunk* kérdésére, másképpen helyesbítette a kérdezőt, illetve az előtte szólót, de hogy mégsem volt teljesen haszontalan s érdektelen a kérdés, azt a közvetlen válaszok hevességén túl a távolabbról érkező sajtóvisszhang is jelezte. Nemcsak minket foglalkoztat hát irodalmunk meghatározásának, történelmi és esztétikai helye kijelölésének gondja; nem irodalomtörténész-csodabogarak, pontosabban csodapókók szövik csökönnyösen hálójukat, hogy foglyul ejtsék a gyanútlan szépírókat és olvasókat — társadalmi szükséglet a tudományosan ellenőrzött meghatározás, az eredmények számbavétele: a továbblépés kritikai biztosítása. Ám hogyan értsük a továbblépést, szükségszerűen azonosíthatjuk-e az irodalomban, a művészetben az újabbat a fejlődéssel? A kérdés, ilyenformán kibővítve, már nemcsak a romániai magyar költőt bosszanthatja, bosszúságában osztozhat mindazokkal, akik az utóbbi évtizedek (és évszázadok) során harcba kényszerültek az irodalom, a művészetek történetének voluntarista, vulgarizáló értelmezőivel.

De ne kalandozunk a távolabbi múltba, térjünk vissza költőnköz, aki egyik-másik megállapításában elveti ugyan a sulykot, abban viszont messzemenően igaza van, hogy egy jóval hosszabb történelmi folyamatra, a sok évszázados előzményekre, szerves kapcsolatra figyelmeztet, majd így kiált fel: „Sem iparunk, sem politikai gondolkozásunk, sem dohánytermelésünk nem harminc-éves, hanem harminc éve más, ilyen meg ilyen, ezt kell elmondani!” Lászlóffy Aladár (mert ő e heves költő) nem a középkori kódexekhez, nem Heltaihoz, Apáczaihoz és Mikeshoz, nem is Goethehez viszonyítva fogadja el a „nagykorú” jelzőt érvényesnek mondjuk Szilágyi Domokos lírájára; szerinte „Egy mű, ha az olyan — már irodalom és már »nagykorúság«!”

Az *Utunkban* idén januárban megkezdett s be nyilván sosem fejezhető vita folytatása helyett fogadjuk el közös alapként — ha már az ő neve került szóba — Szilágyi Domokos egyik versciklusát, a vers fókuszát, szervező motívumát. *Emeletek avagy a láz enciklopédiája* a ciklus címe, s a bonyolult szerkezetű, rendkívül izgalmas, világgággató titkait nehezen eláruló mű fókuszaként a „fölfele” szót, mozgásirányt jelző fogalmat nevezhetjük meg. Ez a „fölfele” azonban korántsem olyan egyszerű és egyértelmű irányjelzés, ahogy ezt a köznapi értelmezés sejtetné. Mert:

*Ó, a földszint —
sietni, jaj, jaj
fölfele, fölfele,
mindig fölfele van —
nagy-nagy rohanásról,
lélegzet-szaggató,
boldog rohanásról*

szeretnék vallani majd,
ha fölserdülök
emlékezéssé —
fölfele, föl, föl —
húsz méter magasan,
a nyolcadikon
nem szédülök,
nem szédülök kétezer méteren,
a repülőben,
szédülök egy
két méter mély sír előtt — — —

Tér- és idő-koordinátákat kapcsol össze Szilágyi, így építi a maga történelmi koordináta-rendszerét, így keresi a magyarázatot ama „továblézésre“, a „fölfele“ mibenlétére. „Emeletről emeletre bukdácsol az ember, s megpihen egy-egy lépcsőfordulón“ — írja, eltávolítva magától minden felületes általánosítást, abszolutizálást. A földszint talán biztonságosabb, de az emeletről messzebb látni. És aki ma egy nagyvárosban tisztá levegőt akar szívni, az inkább vállalja az emeletről emeletre bukdácsolás fáradtságát — vállalja hát „a láz enciklopédiáját“, a „fényt fogalmazok hitelbe“ XX. századi emberségét — ahogy arra Szilágyi Domokos fölfele vezető útja csábít.

A metaforák nyelve azonban a költészet nyelve. (Még ha a költészet gyakran búcsúzik is a trópusoktól.) A kritika, az irodalomtörténet közvetlenebb valómástételre szólít, lássuk hát konkrétebben, mit is állíthatunk — hipotézisként legalábbis — a mi romániai magyar irodalmunk lépcsőiről, emeleteiről, s milyen ez a „harminc éve más“ irodalom a benne élő kortárs szemével. A „harminc éve más“ megnevezéséhez viszont ismernünk kell az „ötvenöt éve más“ tartalmát, a „más“ ugyanis mindig viszonyt jelöl, s azonnal a „minél?“ kérdést hívja ki. Azt hiszem, az okfejtés megismétlése helyett hivatkozhatom *Romániai magyar irodalom 1945—1970* című, Láng Gusztávval együtt írt könyvünkre, az „Előzmények“ fejezetben található meghatározás-kísérletre; a két kiadást kísérő hosszú vita során (melyre kiakaszthattuk volna a színházaknál szokásos „50—100“-as széria-jelölést) senki sem polemizált e meghatározással, úgy tűnik tehát, hogy változatlanul érvényesnek kell tekintenünk. Egy kiegészítést én mégis szükségesnek érzek — és ezt Kacsó Sándor most megjelenő emlékiratai parancsoló szükség-szerűséggel idézik tudatunkba. A romániai magyar irodalom sajtós funkciójáról, erkölcsi hivatásáról van szó. Az 1919-es történelmi fordulat egy jó ideje időszerű, nagy lehetőségeket rejtő, de korábban kellő figyelemre nem méltatott igazságra ébresztette az itt élő magyar írók legjobbait: magyarok, románok, németek sorsa fonódott össze ezen a tájon — ezt nem tudomásul venni most már kalandorságot, sőt szellemi, erkölcsi öncsonkítást jelentett volna. Ami sokáig istenhátamögötti provinciának tűnt, különösen a múlt század második felétől, a tökékoncentráció mostoha éveinek Erdélyében, arról egyre inkább kiderül, hogy egy fontos kísérlet színhelye lehet, laboratórium, ahol nem laboratóriumi, hanem az életvalóság biztosította feltételek között lehet és kell megkeresni egy korszerű, a különböző irányba ható tényezőkkel számoló humánum modelljét — illetve ennek művészeti, irodalmi tükörképét. Ennek a humánum-modellnek egyik első megfogalmazását publikáltuk Kacsó Sándornak, aki a „kisebbségi humánum“-ra építette gazdag publicisztikáját, egész közéleti tevékenységét — és irodalmi munkásságát. A „vakvágány“ elkerülésének egyetlen módját kereste meg, s lényegében e felismeréshez csatlakoztak mindazok, akik különböző körülmények között a „vox humana“ szószólói lettek. Az egykori Korunk-munkatárs, a stózi mércét megteremtő Fábry Zoltán harcos antifaszizmusa, az antidogmatizmussal egyesülve, erkölcs-hirdetésével a két világháború közötti kisebbségi sorsból már a szocialista jelenbe vezet át.

Amikor tehát nemzetiségi irodalmunk „lépcsőit“ és „emeleteit“ próbáljuk megnevezni, természetesen adódik a kiindulási, összehasonlítási alap, amelyben erkölcsöt és esztétikumot egyidejűleg lehet megragadni. A humánum köreinek vizsgálata, középpontba állítása egyetemesen is igazolható, hiszen rövidlátó, közösségi célokra nem tekintő alkuvásokból nemcsak erkölcsi példa, de igazi irodalom sem születhet, az egyes ember gondjainak s a nép sorsának katartikus átélése viszont rendkívüli művészi energiákat szabadíthat fel. A már tankönyvszinten is időszerűtlenné vált kizárólagos Helikon—Korunk szembeállítás, merev osztályozás helyett a humánum-körök alapul vétele azért is mutatkozik hasznosnak, mert lényegében az irodalom belső struktúráját követi, anélkül hogy kiszá-

kítaná az irodalmi jelenséget a társadalom egészéből. Az írói világkép árnyaltabb megközelítését s ezzel együtt (hiszen azokban fejeződik ki) a művészi sajátosságok megragadását tűzi ki célul, tekintti feladatának. S minthogy e körök többnyire metszik egymást, láncolatukból kirajzolódhat az irodalomtörténeti kronológia — vagyis az oly gyakran számonkért történeti szempont érvényesül, összeképvülve a műközpontúsággal.

Egy ilyenszerű láncot, a humánium-körök láncát próbáltam fölvázolni a romániai magyar irodalom románul megjelenő antológiájának bevezető tanulmányában. Ott (a kiadvány jellegéből következően is) a két világháború közötti szakaszra esik a hangsúly, itt viszont indokolt, hogy az újabb „emeletek” kerüljenek előtérbe. Röviden mégis vázolniom kell az eddigi gyakorlattal szakító periodizációs-elemző kísérletem vélt eredményeit — már csak azért is, mert meggyőződésem szerint 1944—1945 sem jelenthet merev választóvonalat, többek közt azon egyszerű oknál fogva, hogy az egyes írói pályák átnyúlnak e korszakhatáron, nem tartják tiszteletben a történelem periodizációs elveit. Egy majdnai irodalomtörténetben egy-egy író, illetve egy-egy írói életmű csak egy humánium-körön belül szerepelhet, aszerint, hogy mit ítélünk belőle elsődleges jelentőségűnek, irodalomtörténeti szerepűnek.

A lánc élére, első láncszemnek az idill megbomlása, a béke varázslatának széttörése s az első világháborús tapasztalatokon iskolázott emberség irodalma kívánkozik. „Az Élettel konkurenciába lépett a Halál” — írja a kosályi bukolicák költője, Bartalis János (aki még Kosztolányihoz küldte első verseit, s a *Nyugat*-ban szerzett nevet magának — akárcsak Kuncz Aladár), és ez a felismerés, az ellene való tiltakozás táplálja Szentimrei (és más kortársak) szabadverseit, ez az élmény készíti regényírásra az újságíró Markovits Rodiont, s a háború és béke gondolatvilágában, az első világháború árnyékában fogant a romániai magyar irodalom mindmáig egyik legjelentősebb alkotása, Kuncz Aladár *Fekete kolostora*. A háború után kialakult helyzet új életkezdést, új életalakítást tesz szükségessé, ebben az atmoszférában jut elsődleges szerephez a tájhoz és embereihez, a tájhagyományhoz való ragaszkodás; leegyszerűsítve és sok mindent (ideológiában és irodalmi értékben) eléggé meggondolatlanul összesmosva, ezt a transzilvánizmus irodalmának szokás nevezni. Fontosnak vélem azonban kiemelni, hogy a transzilvánizmus egyik megfogalmazója éppen a már említett, franciás műveltségű, a *Nyugat* hosábjoin otthonos Kuncz Aladár, aki többek közt Liviu Rebreanu-ra és a nemsokára erdélyi magyar irodalomtörténetet kiadó Ion Chinezura is hivatkozva így írt 1929-ben: „Erdélyből kell kiindulnunk, s egy szökkenéssel mindjárt oly magaslatra kell emelkednünk, amelyről nézve az erdélyi sors világprobléma lesz.” Az első és a második humánium-kör tehát nyilvánvalóan érintkezik egymással. Ehhez a második láncszemhez számíthatjuk a táj olyan szerelmeseit, mint a költő Tompa László, Áprily Lajos, Reményik Sándor (talán Dsidát is itt kellene tárgyalni — noha ez a besorolás tűnik a legvitathatóbbnak), e tájnak és történelmének elkötelezettje az építészettel írással és szerkesztéssel-szervezéssel felcserélő Kós Károly, aki személyében képviseli a megosztottságon felülemelkedő egységet irodalmunk szocialista korszakában, immár a hetvenes években.

E második körben a partikuláris fokozottabb szerephez jut — ám ez nem jelent szükségképpen elkülönülést, elzárkózást. A Varjúk, Budai Nagy Antal mellett hivatkozhatnánk Kós Károly román figuráira, de ennél is jellemzőbb, hogy például a román líra legavatottabb magyar tolmácsolói — Áprily, Dsida — épp innen kerülnek ki. (Dsida szerencsésebb sorsú kortársai, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő ugyancsak vállalták s ma is töretlen lendülettel végzik ezt a nemes szolgálatot.) És hogy a partikularitás hangsúlyozása mennyire összeférhet az egyetemes humánium kifejezésével, egyetemes értékek teremtésével, azt még meggyőzőbben bizonyíthatjuk az úgynevezett „székely írók”, mindenekelőtt Tamási Áron életművével. Tamási népisége, székelysége csak egy eltorzult irodalmi köztudatban tükröződhet egzotikumként; valójában akár az Ábel-trilógiát, akár novelláit — vagyis „legszekélyebb” műveit — elemezzük, a góbés furfang, a népnyelv varázslatos-szellemes fordulataiból építkező Tamási-stílus nem tekinthető cénak, csupán eszköznek: a „Tamási-mítosz”, a „székely mítosz” mögött a leghumánusabb szándék tapintható ki — nem fogadni el változhatatlannak a lefegyverző, reménytelenséget árasztó valóságot, a szegénységet, kiszolgáltatottságot, előítéleteket, gyűlölséget. Tamási Áron műve egy embertelen világ költői meghaladásának a programja, ezen a szálon kapcsolódik a magyar próza nagy vonulatához. Kezdetben Nyíró is ezt az utat járta, erről tért le zavaros, majd nyíltan haladásellenes ideológiák zsákutcájába, nyelvíleg pedig az ugyancsak értéksorvasztó stíloromantikába.

Külön véve a programosan székeleyeket (tulajdonképpen Tompát is ide kelene sorolnunk ezen az alapon), e harmadik kör izgalmas esztétikai kérdések egész sorának megvizsgálására sürget. Hogyan fér össze — különösen Tamásinál és részben Nyirónél (mert az öreg Benedek Eleknél meg Kacsónál, Kovács Györgynél fel sem merül a kérdés) — a népi-paraszti szemlélet az európai avantgarde, a szürrealizmus, az expresszionizmus nyilvánvaló hatásával? S hogyan lehetséges az — mint erre a közelmúltban épp a *Korunkban* mutatott rá Marosi Péter —, hogy a helikonista Tamási prózájával egész közeli rokonságban annak a Szilágyi Andrásnak az *Új pásztora* áll, akit a „tisztá osztályvonal“ írójaként ismertünk-tanultunk-tanítottunk? Íme, egy újabb példa, hogy a régi irodalomtörténeti skatulyákat nem újabb skatulyákkal kell felcserélni, azaz a humánum különféle köreit sem szabad önmagukba zártaknak, egymástól függetleneknek felfognunk. Egyébként nemcsak „népi“ és „avantgarde“ nem egymást kizáró fogalmak, de a „népi“ és „intellektuális“ sem az. Illyés Gyula, Németh László pályája közismert. Szabédi László (akinek európai színvonalon megszólaltatott regionalizmusát Illyés az elsők között köszöntötte) itt kibontakozott életútja nem kevésbé tanulságos, hiszen a szabédi Nagyrétről indulva érkezett el az egyetemi katedráig, s mielőtt a *Vezessen a Párt* szigorúan vállalt bizonyosságáig eljutott volna (hogy aztán *A passirában* és a *Mesében* árnyalja elkötelezettség-értelmezését), a vívódás líráját alkotta meg — magas művészi szinten.

Szabédit így egy másik „kör“ is a magáénak vallhatja — az, amelyben esendő és elesett kismembek szármalmas és megmosolyogtató, groteszk figuráival találkozunk. (Szabédi nemcsak *Az alkotó szegénységet* írta, hanem *Kelen Péter* verses novelláját is.) A „népi“ Asztalos István könnyes-vidám, tragikus mélységeket takaró anekdotikus novellái s a „polgár“ Karácsony Benő groteszk líraiságú regényei egyaránt jellemzik ezt a humánum-kört. Persze, ha a *Fiatall szívvel* felől nézünk vissza Asztalos pályájára, a Nagy Istváné mellé kellene állítanunk, és ezzel egy újabb, szintén egyetemes humánum-körbe, egy újabb emeletre lép-nénk át, amelyet Nagy István epikája a Tamásiéval mérhető művészi szinten képvisel. Nagy István a proletariátus internacionalista osztályharca szellemében másodrendűnek tekinti ugyan a partikularitás felmutatását, az egész emberiség számára keresi a kizsákmányolásmentes, szabad jövőt, a pontos, érzékeny elemzés azonban köteles felhívni a figyelmet azokra a helyi színekre, amelyekre a szerző Kolozsvár külvárosában vagy az oltyánok közt kérlelhetetlen realizmusával akaratlanul is rátalált. Ha pedig erre is kiterjed figyelmünk, már nem csodálkozhatunk oly nagyon, hogyan számíthatták egy időben Nagy István a népi írók közé. Mint ahogy lényegében a lírikus Salamon Ernőt is oda számíthatták volna (Móricz Zsigmond talán oda is számította): a gyergyói fatelepek, fűrészfűzemek kizsákmányolástól és folklórtól hangos világának „átpoetizálása“ nyu-godtan nevezhető „népi“ irodalmi tettnek. De meggondolandó — azt hiszem, a legnyomósabb — érv Salamon Ernő költészetének értékelésében, minősítésében a világot fenyegető faszizmus, az új világháború, pusztítás és brutalitás elleni tiltakozás, erre a közvetlen fenyegetettségre rezonált a legmélyebben a költő. Indokolt tehát egy új humánum-kör megnevezése, amely oly fájdalmasan-egyetemes, mint a Kuncz Aladár regényében megszólaló volt. Salamon Ernő mellett a valahol Radnóttival rokon lelkű Horváth Imre — Jebeleanu, Miron Radu Paraschivescu nemzedéktársa — „pont terjedelmű lírája“ őrizte meg a legerőteljesebben, „százkarátos memóriával“ egy emberellenes kor hangulatát, amelytől még a felszabadulás utáni években sem könnyen szabadult: bizonyosság rá a Horváth Imre-i líra csúcspontját jelentő *Vérrel és korommal* és *A sárga ház*.

És ezzel a „harmincz éve más“ kérdéséhez érkezünk, irodalmunk újabb lép-csöihez, melyek az újabb emeletekhez vezetnek. A forradalmi kor forradalmi változásoktól kapja nevét, s ezek nyilván nem hagyják érintetlenül az irodalmat, a háborút túlélők új műveit. „Maradhatunk-e a régiiek, visszavonulhatunk-e lelki életünk magányos szigeteire, amikor nemzetiségünk és az ország új irodalmat, új művelődést, friss, idevaló útmutatást vár tőlünk!“ — kérdezi Gaál Gábor 1946-ban, és a pozitív válasz nemcsak az irodalmi „nyüzsgés“-ben, hanem a „friss, idevaló“ művekben is érkezik. A forradalom parancsa egyben a humán-umé, de ami korábban, így a fasiszta terror éveiben humánusnak minősült, évekre, sőt egy-két évtizedre háttérbe szorul, „lelki életünk magányos szigeteire“ visszavonulni most elfogadhatatlan, veszélyes kísérlet. A számbelileg megfogyatkozott egykori Korunk-tábor jár az élen példamutatásban, de mellettük ott állnak a népből jött fiatal értelmiségiek s a tegnapi helikonisták, a dolgozók országát természetszerűleg vállaló, illetve önvizsgáló írásaikkal. Nagy István megírja az államosítás regényét, az új, forradalmi szakasz első regénysíkerei azonban a forrongó, átalakulás előtt álló faluba vezetnek el. Asztalos István

(*Szél fúvatlan nem indul*), Kovács György (*Foggal és körömmel*) és Horváth István (*Török a parlagon*) neve szerepel a leggyakrabban — természetesen a Nagy István mellett — a kor sajtójában, ám ha elfogadjuk, hogy egy-egy írói életművet egy humánom-körhöz kapcsoljunk, a legnagyobb művészi teljesítmény s a legfontosabb irodalomtörténeti tett alapján, azt kell mondanunk, hogy irodalmunk lépcsői a felszabadulás után először Sütő András és Szabó Gyula „emeletére” vezetnek. Sütő, majd Szabó Gyula novellái a negyvenes és ötvenes évek fordulóján csupán a kezdetét jelentik e humánom-körnek, amelynek középpontjába a *Féltrejáró Salamont* és a *Gondos atyafiságot* kell állítanunk; az ország egészét jellemző társadalmi átalakulások itt már sajátos színekben, a hagyományok s a nemzetiégi jelenidő szintézisében, kétségbevonhatatlan írói tehetséggel épülnek be a romániai magyar irodalomba; Móricz Zsigmond és Tamási Áron örökségét fölragyogtatva, de részben már saját írói útjukat járva, a közösség számbelilleg legjelentősebb részének problémáira kérdeznék rá — két irányban is utótrőre, az elkövetkező évek irodalmi sikereinek előkészítésére vállalkozva: egyrészt, tágítva e humánom-kört, lehetővé teszik „lelki életünk magányos szigeteinek” majdani felderítését, a paraszti világon kívül is, másrészt, közösségileg, a nemzetiégi élet teljesebb, szemléletesebb és egyetemesebb feltérképezését készítik elő. Ez utóbbiban a legtöbbet maga Sütő András nyújtotta: Méliusz József csak napjainkban tudatosult korai útjelzése, a *Sors és jelkép* után két és fél évtizeddel megírta a romániai magyar irodalom legnagyobb könyvsikerévé váló *Anyám könnyű álmat ígér-t*, a nemzetiégi lét feltételeinek, humánom-parancsának, az együttélés hétköznapijainak naplóregényét. Egyetlen faluról, Kemény Zsigmond és Sütő András szülőfalujáról van szó benne, de ahogy azt a román fordítás előszavában a neves íróárs és jóbarát, Titus Popovici is kifejtette, „ez a kis emberi közösség, amelynek Pusztakamarás a neve, szimbolikus erőre emelkedik”.

A *Gondos atyafiság* nyitása már korábban sem maradt társtalán. A látványos társadalmi mozgások lelki hátterének, lélektani — magánemberi és közösségi — körülményeinek feltérképezése valósággal átalakította irodalmunk hangját, a novellákat, kisregényeket és regényeket emberközelibbé, „olvashatóvá” tette. Veress Zoltán *Szeptemberétől* Méliusz most olvasóhoz került könyvéig, a *Város a ködben-ig* és Bálint Tibor nagyregényéig, a *Zokogó majomig* széles skálán érvényesül már e felszabadult írói látás, akár a szóban forgó regények társadalmi világát, réteg-ábrázolását, akár művészi eszközeiket tekintjük. Papp Ferenc hemingway-i hangvételeől Pusztai János lírával átszőtt vagy Kiss János publicisztikaibb szociografikus kisregényéig, Szilágyi István szürrealista hatásokat mutató lélekelemzéséig, Panek Zoltán én-központú erőteljes novelláig a példák immár bőséggel kínálkoznak. S lényegében e humánom-körön belül épült fel „kisműfajokból”, humoreszkekből, satírákból és paródiákból egy kiemelkedő életmű: Bajor Andor lírai világa.

A célzatosan, aránytalanul felnagyított részletek tulajdonképpen ismét a „körrök” egymást metsző voltára figyelmeztetnek, Bajor hiperboláit ugyanis majd ugyanolyan joggal egy másik „emeleten” is elképzelhetjük — ott, ahonnan a föld sokkal távolibbnak tűnik. Ennek a gondolatibb-intellektuálisabb kifejezőmódnak helyhez és időhöz kötöttségét olykor nehezebb megállapítani — tagadni viszont nem lehet. Az említett Bajor-példa mellett az emeletközi lépcsőkre, a természetes közlekedésre Kányádi Sándor költészetét idézhetjük meg: Arany János kalapja, vagy inkább (mint annyiszor elmondták) Petőfi köpönyege alól nőtt ki ez a líra, s ma már a Küküllőmenté mellett egy nemzetiesség, egy ország, sőt nyugodtan mondhatjuk, az emberiség gondját vállalja magára. (Ezen az úton jár Farkas Árpád is. Király László mondhatni indulásától.) Lászlóffy Aladár szabadversekbe tördelt történelmi látomásaival, Szilágyi Domokos bizonyosságokat és kételeyeket szembesítő filozofikus vers-építményeivel ez emelet első meghódítói közé tartozik. Bolyai János, majd Dózsa György tikkát kutatva, ide érkezett Székely János. Kocsis István történelmi jóság-példázatai a maguk gyökeresen más módján — Páskándi drámáinak édestestvérei. És ennek az emeletnek prózaíró lakója Bodor Ádám, akiről Bretter György, kitűnő filozófiai, illetve filozofikus esszék írója legutóbbi kötete kapcsán állapította meg: „Senki sem mondta ki pontosabban azt az igazságot: a nyelv, az erkölcs és a szabadság nem konvenciók rendszere, hanem a cselekvésben közvetlenül kifejeződő állítás és tagadása...”

Ne folytassuk a példákat, nem a lakók névjegyzékének összeállítására volt a célunk, csupán a „lépcsők” és „emeletek” jelzése, egy hipotézis felvázolása. Egy-egy besorolást, esetleg a hipotézis egészét cáfolni lehet, azt azonban — hiszem — semmiképpen, ami alapját képezte: a romániai magyar irodalom mai, bármely korábbi szakaszával összemérhető gazdagságát. Lehetnek vitánk egyik-másik életmű megítélésében — az egészét, az ötvenöt (szocialista szakaszában harminc) éves

romániai magyar irodalmat megkérdőjelezni lehetetlen. S hogy a lépcsők nem a semmibe vezetnek, hogy újabb és újabb emeletek épülhetnek, azt az „itt és most” s az „itt és mást” sokat vitatott elvének dialektikus érvényesülése biztosítja. „Pontosabban ragadjuk meg a valóságot, ha az »itt és most« elvébe a köznap nyelv számára is elfogadható módon bevezetjük a cselekvés és a folyamatosság mozzanatát, ha tehát ezt az elvet az ITT és MÁST formulájában megszabadítjuk a konvencionális nyelvi ballasztok egyikétől.” Párbeszédünket a jellel természetesen nem lehet uniformizálni, de azt hiszem, ezt a Bretter megfogalmazta elvet, a soha-meg-nem-elégedést, a mindig többre, újra törekvést (többek közt) épp az irodalom egészséges funkcionálása érdekében el kell fogadnunk. A költő, akitől a mottót kölcsönöztük, ugyanezt mondja:

*Fölfele, fölfele, fölfele — mindig fölfele van.
Néha könnyen és néha könnyesen,
megállíthatatlanul.*

Hány emeletnyit?

Hol marad a földszint, a tejjlatú!

*Hány láb koptatta a lépcsőket s hány fogja még — de sietni, sietni, sietni,
irgalmatlan ütemet diktál a kérlelhetetlen időmanyag: a láz. [...]*

*Kapatok, reménytelenül, nézve a tájat, az idő táját,
és amit látok, megpróbálom lefordítani szépséggé.*

Nincs irgalom, nincs irgalom.

Megyünk — kísért a bánat: örülünk, mert állhatatlan.

Megyünk — kísér az öröm, az állhatatlan.

S észrevétlen lépdel nyomunkban, ami megmarad.

Higgyünk a költőnek. Szilágyi Domokosnak igazán hinni lehet.

AUGUSTIN BUZURA

Irodalom, valóság, írói erkölcs

Köztudott, hogy a könyvek, amint megjelentek, élni kezdik a maguk önálló életét: bemutatkoznak és — ha érnek valamit — megvédik magukat; legveszedelmesebb ellenségük, tüzet-vizet leszámítva, mondja Valéry, saját tartalmuk marad. Bármekkora becsvágy fűtené is az író, bármily nagylegzetű vagy időserű lenne a téma, tehetség híján, az alkotásnak kedvező légkörben végzett, odaadó, felelősségteli munka híján a könyvek legfennebb mint bekötött és katalógusba foglalt papírtömeg maradnak meg a teljességre törekvő könyvtárak polcain. Maradandóságuk egyetlen záloga a művészi érték, amely fogalom — s ez ne tűnjék erőltetettnek — magában foglalja az eszmét, a tanúságot, az üzenetet, mert az igazi író mindenkor az idők legégetőbb, legújabb eszméi gyötrik; aki képes jól írni, az szinte mindig korának és kortársainak fájdalomát-örömet érzi át, erre keres magyarázatot, vagy legalábbis ezt kiáltja világgá a művészet szavával.

Három évtizednyi gyors átalakulás és keresés, három évtizednyi reménykedés és feszült alkotómunka, három évtizednyi öröm és nyugtalanság ideje alatt az emberekben rendkívül erős igazságérzet fejlődött ki; az igazságnak és az újnak heves szomjúsága él bennük; nélkülözhetetlen szükségletükké vált a tiszta szellemi légkör, erkölcsi levegőjük szennyezetlensége, olyannyira, hogy tiszteletben tartani munkájukat, megpróbáltatásaikat, meggyőződésüket és legbensőbb, legvalóságosabb törekvéseiket, s ugyanakkor nyíltan és érthetően számot adni előttük saját gondjainkról, olykor örömeinkről is — elemi kötelességünk, s nem lehet alku, vita vagy választás—elutasítás tárgya. „Az életet, úgy, ahogy van” — a leggyakrabban hallott biztatás ez —, az életet, a valóságot... De milyen is az élet, a valóság? Erre a kérdésre a legnehezebb válaszolni, ez választja el a vize-